

РУХАНИЙ ДӨӨЛӨТТӨРДҮН ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ МААНИСИ

РЫСМЕНДЕЕВА Н.К.

Руханий баалуулуктардын бирден бир түгөнгүс булагы – бул улут, эл. Ал эми каада-салттар улуттун бай мурастарына таянуу менен муундар ортосундагы байланышты түзөт. Салт-санаа, ырым-жырымдар канчалык көп кырдуу болсо, элдин руханий турмушу да ошончо бай. Ата-бабалардын изги жолундагы кылым карыткан ушундай бай тажрыйбасын үйрөнүү – нагыз маданияттын белгиси.

«Өткөндү билсең, келечекке жолуң ачылат» дегендей, бабалардын дарегин билип, сыйлап, салтын улап, жүрүм-турум эрежелерин туюндуруучу, таалим-тарбия берүүчү каада-салт, үрп-адаттардын, элдик музыканын, бай оозеки чыгармаларыбыздын негизинде балдарга билим берүү – учурдун талабы. Элдик педагогика акылмандыктын, педагогикалык ойлордун жана адеп-ахлактын казынасы, булагы болуу менен улуттук каада-салттын түзүлүшүндө маанилүү орунду ээлеген. Ошондуктан биздин ата-бабаларыбыз каада-салтты улук туткан. Түптүү, тектүү элибиздин узак мезгилди камтыган тарыхый жолундагы рухий байлыгынын маңызын, көп жактуу бай мазмунун бөксөртпөй сактоо жолдорунун бири – кыргыздын руханий дөөлөттөрүнүн жана каада-салттарынын негизинде жаш жеткинчектерге туура багытта тарбия берүү.

Заманбап билим берүү системасынын алдында жаңы муундун элдин тарыхый эс-тутумуна кайрылуусу, демек, анын биздин балдарыбызда сакталышына шарт түзүү милдеттери турат. Бай руханий дөөлөттөрдү билүү – ар бир эл үчүн маанилүү. Анткени, биздин бабаларыбыздын баскан жолу – учурдагы стабилдүү, толук кандуу турмуштун пайдубалы, келечекте өнүгүүнүн кепилдиги.

Кыргыз элинин таалимчилик тажрыйбасында адамдын төрөлгөн кезинен тартып, өсүп жетилгенге чейинки жүрүм-турумун жөнгө сала турган үлгү тутаар мурастары жана усулдары жетишээрлик деңгээлде колдонулбай, айрым бир объективдүү себептердин негизинде жаш жеткинчектерди тарбиялоодо унутта калууда. Жаштарыбыз улуттук нуктан алыстап, тилине, дилине, салтына кайдыгер мамиле жасап жаткандыгы улуттук намыстуулукка тарбиялоо муктаждыгын алып келүүдө.

Т.Н.Волков “Элдик педагогика – улуу педагогика, улуу педагогдордун баары элдик болушат” дегендей, элдин салттуу адеп маданиятын, анын адамды тарбиялап өстүрүү жагындагы жемиштерин, кылымдар бою сакталып, байытылып келген рухий-педагогикалык дөөлөттөрүн аздектеп, калк арасына жайылтуу, анын нугунда балдарга туура тарбия берүү, келечекте баланын өсүп-өнүгүүсү, жетилүүсүндө өзгөчө мааниге ээ.

Кыргыздар балдарын эр жүрөк, баатыр, акылман, акыл-эстүү болсун деп, жакшы тарбия берүүгө аракеттенишкен, ошондуктан балдары да ак сөзгө таазим этип, кичинесинен эле улууну урматтоо, ата-эненин айтканын угуу, карынын сөзүнө маани берүү керек экендигин билип чоңоюшкан. Акылман карыялар, нарктуу энелер бала төрөлгөндөн тартып эле аны өмүр бою коштоп жүрүүчү “элиңе керек уул бол”, “акыл-эстүү, ыймандуу, кайрымдуу бол”, “эне сүтүн акта”, “киндик каның тамган жерди сыйла” ж.б. таалим-тарбиялык маанидеги баталарын берип келишкен. Батадагы нускалуу сөздөр менен улуу муун жаш жеткинчектердин жүрүм-турумун багыттап, жөнгө салып турган. Элибизде “Карынын кебин капка сал” деп бийик адеп-наркка ээ болгон улуулардын сөзүнө, акылына, билимине баа берип келишкен.

Муундан муунга берилип келген элдик каада-салттар таалим-тарбия берүүнүн ар кыл каражаттарын жана формаларын өзүнө камтыган. Мындай каражаттардын катарына элдик чыгармаларды киргизсек болот. Элдик оозеки чыгармачылык аны жараткан эл сыяктуу эле түгөнгүс көркөм байлык, андыктан ал түбөлүктүү. Фольклордун эң башкы белгиси – ал оозеки аткаруучулук мүнөзгө ээ болушу жана коомдун өнүгүүсү, өзгөрүүсү менен улам жаңыланып, байытылып, бирок өзүнүн түпкү көркөм касиетин жоготпой кийинки муундарга оозеки түрүндө

өтүп келгендиги. Кыргыз элинин жаралуу, өнүгүү тарыхы канчалык терең болсо, анын маданияты, оозеки чыгармачылыгы да ошончо көөнө.

Баланы төрөлгөндөн тартып дүйнөнү таанып билүүгө, кыянатчылыкты жерүүгө ынандырууда элдик оозеки чыгармачылыктын орду, салмагы, тарбиялык мааниси зор. Элдик чыгармалар балдардын көркөм ой жүгүртүүсүнүн өсүшүнүн, байышынын, арууланышынын күзгүсү. Кутмандуу эл жарык дүйнөнү өздөштүрүүгө бет алган баланы курак баскычына карата тар чөйрөдө кармабай, ойлоонун, таанып билүүнүн теребел жайлоосуна алып чыгууга аракет кылган. Анын баарын кыргыз эли оозеки чыгармаларында өнүктүргөн.

Элдик чыгармачылыкта өзгөчө орунду ээлеген элдик ырлар, жомоктор, табышмактар, жаңылмачтар, макалдар ж.б. жөнүндө айтсак, алардын ар бири белгилүү бир педагогикалык максатты көздөйт. Балдарды салттуу фольклордук чөйрө менен тааныштыруу – тарбиялоонун факторлорунун бири болуп саналат. Бул эмоционалдуу, жөнөкөй, түшүнүктүү формада болгондуктан, мындай байланыштан жаш өспүрүмдөр курчап турган чөйрө менен таанышуу менен бирге эле, жүрүм-турум, адеп-ахлактык эрежелерге да үйрөнүшөт.

Элдик ырлардын негизги өзгөчөлүгү – балдардын кооздукка болгон сүйүүсүн пайда кылуу, эстетикалык дүйнөтаанымын, көз карашын иштеп чыгууда мааниси абдан чоң.

Ымыркайга бешик ырын ырдап берип, аны уктатып терметишкен. Бешик ырларда эненин балага болгон мээрим, сүйүүсү, ой-тилеги камтылып, музыкалуу ыргак менен сөздөрү гармониялуу айкалышып, бейпилдикке бөлөп, мемиретип уктоого шарт түзөт. Бешик ыры бала төрөлгөндө эле аны менен бирге жашап, дүйнө таануусундагы эң алгачкы руханий азык болгон. Бешик ырларында эненин балага болгон сүйүүсү, ага карата каалоо-тилектери берилет.

Алдей-алдей, алдей ай,
Жакамдагы кундузум.
Алдей-алдей, алдей ай,
Башымдагы жылдызым.
Алдей-алдей, алдейим,
Ак набат кошкон балдайым.
Ыйлаба балам, ыйлаба,
Энеңдин жанын кыйнаба.

Алгачкы жолу филолог А. Диваев бешик ырын жазып алып, 1905-ж. орус тилинде жарыкка чыгарган.

Алдей, алдей, ак бөпөм!
Ак бешикке жат бөпөм.
Ыйлабачы ак бөпөм, ыйлабачы,
Жиликтин чагып берем сага чучугун.
Байкутанды (күчүктү) байлап жипке,
Берем сага ак бөпөм! [5, 3-б.]

Элдик чыгармачылыктын каражаттарынын бири болуп макалдар эсептелет. Макал-лакаптардын ар бири үйрөтөт, ар бири акыл айтат, жаман жоруктан качып, кантип жана кандайча болуу керектиги айтылат. Улуу-кичүүнүн баарына өмүр бою эреже, салт катары кызмат кылат. Таамай сөз – акылмандыктын белгиси дегендей, макал-лакаптар ата-бабалардан улам кийинки урпактарга калтырган накыл сөзү, асыл мурасы болуп, элдин турмуштан алган тажрыйбасын чагылдырган көрөңгөлүү сөздөрдүн жыйындысы, миндеген жылдар элдин элегинен өтүп, оңдолуп-түзөлүп келген акылмандыктын бермети. *“Аз сүйлөп, көп ук”, “Бата менен эл көгөрөт, жамгыр менен жер көгөрөт”, “Жакшыга бир сөз, жаманга миң сөз”, “Илим алуу – ийне менен кудук казгандай”*.

Макал-лакаптар эң кыска, так, таамай формада берилип, мында үлгү, насыят эрежелерин сактаган накыл кептер, элдин маданий байлыгы камтылган.

Жомоктор жүздөгөн жылдар аралыгында эл тарабынан иштелип чыккан маанилүү тарбиялык каражат болуп саналат. Биздин турмуш, элдик тажрыйба жомоктордун педагогикалык

баалуулугун далилдеп берди. Балдар жана жомоктор ажырагыс, бири-бири үчүн жаралгандай. Элдик жомоктордо жакшылыктын жамандыкты жеңиши, чындыктын ар дайым салтанат курушу, мындагы оптимизм балдардын ишенимин күчөтүп, тарбиялык маанисин жогорулатат. Буларга мисал “Мышык менен чычкандар”, “Жетим менен сыйкырчы”, “Акылдуу бала” ж.б. Ошондуктан жомоктор ар бир баланын окуу-тарбиялык процессинде сөзсүз орун алышы керек.

Жаңылмачтар – элдик оозеки чыгармачылыктын байыркы түрүнө кирет. Балдар үчүн кызыктуу, айтылыш формасы жагынан кыска келип, мазмундуу болот. Жаңылмачтар баланын тилин, акыл-эсин, логикасын өстүрүүдө, сүйлөө речин жөнгө салууда, чечендикке машыктырууда өзгөчө оригиналдуулугу менен баалуу.

Айран куйган аш аппакпы,
Сууда жаткан таш аппакпы?

Ала марал, ала марал,
Өйүзгү марал, бүйүзгү марал.
Өйүзгү аралды мал аралар,
Бүйүзгү аралды марал аралар.

Жаңылмачтарды кайталап айтуу бала шыр, так сүйлөөгө, тыбыштарды туура айтууга үйрөнүүсүндө ролу чоң.

Ал эми табышмактардын жандырмагын табуу балдарды ой жүгүртүүгө калыптандырат, ойлоп тапкычтыгы калыптанат. Жаратылыштын ар кандай кубулуштарын, ар кандай заттар менен түшүнүктөрдү билдирип, жандырмак талап кылат. Кыргыз элинин оозеки чыгармаларынын ичинен эң байыркы жана кеңири тараган түрүнө кирет жана кыскалыгы, ыргактык түзүлүштө болушу менен айрымаланат. *Бүт дүйнөдө көгүш төшөк (Асман), Узун-узун уз келет, узун бойлуу кыз келет (дарыя, суу), Өзү ток, көлөкөсү жок (Көл)*. Байыртадан ата-бабаларыбыз бөбөктөргө табышмак айтуу менен алардын сөз байлыгын, акыл-эсин өстүрүп, байкагычтыгын, тапкычтыгын, зиректикти өнүктүрүп келген.

Бабаларыбыздан калган бай мурас, оозеки чыгармаларыбыз биздин рухий дүйнөбүздүн күлазыгы. Акыл дөөлөттөрдү туу тутуп, аздектеп, алгылыктуу табылгалары – оозеки көркөм чыгармачылык азыркы учурда балдарга үйдө болсун, бала бакчадабы, мектептеби, айтор этнопедагогикалык, этнопсихологиялык тарбия берүүнүн негизги каражаттарынын бири болуп калууда.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Рождение и детство киргизского ребенка (из обычаев и обрядов Тяньшанских киргизов) 1947-г. АН КР отд. рукописи, инв. 30;
2. Акматалиев А. Баба салты, эне адеби: элдик салт. Б., 1993;
3. Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары. Б., 2001;
4. Балдар фольклору. «Эл адабияты» сериясы, 20-т., Б., 2003;
5. Диваев А. Киргизские колыбельные песни. Ташкент, 1900;
6. КР УИА Кол жазмалар фонду. Жомоктор. инв 370, 1949ж;
7. КР УИА. Кант районунан жыйнаган фольклордук материалдар (макал-лакап, ыр жомок, табышмак жана оюндар). Инв. 603;
8. Рысмендеева Н. Кытайлык кыргыздардын макал-лакаптары. Б., 2002;
9. Тыныбеков А. Жыйнак 1-бөлүк. Түзгөн Ж.Таштемиров, инв. 506, 1968.;